

3. Tokarsky, Y. [str., ed.] (2004), Frieze Stanislav, In: *Professors, associate professors and assistants of teaching and research institutions in Dublyany (1856-1947)*, Lviv State Agrarian University; Lviv, 102 p. (ukr).
4. Kolakowski, T. E. [ed.], etc. (2010), Profesor dr. inz. Stanislaw Fryze (1895-1964). Pionier elektrotechniki. Nauczyciel i wychowawca wielu pokolen polskiej mlodziezy akademickiej, *COSiW SEP : ENERGIA*, Katowice, 199 s. (pol)
5. Kurendash, Rostyslav (1997). Virtuoso of lecturer's work, *Lviv Polytechnic: Education. and a student Weekly*. February, 28 N 8, 5 p. (ukr).
6. *Gazeta Lwowska* [newspaper] (1937), Staraniem Kola Pan Politechniki Lw. wyglosi dr. inz. Stanislaw Fryze prof. Politechniki Lwowskiej wyklad popularny. Lwow 13 marz. (№ 58). S. 2 (pol).
7. *Free Ukraine* [newspaper] (1944), Assistance to scientists of the rebuilders of the city. No. 73 (608) October 7, Saturday, P.1. (ukr).
8. *Red Stardar* [newspaper] (1945), What scientists of the Polytechnic are working on? No. 1 (638). 01.01.1945, P.3 (pol).
9. *Red Stardar* [newspaper] (1940), In the laboratories of scientists No. 327. October 17 (pol).
10. Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. *Investigator Case No. 1339*. Archive case P-2197.

© Левик Богдан

Надійшла до редакції 26.09.2017

УДК 930(477)"18/19"

**ЛОМАКО ЛЮДМИЛА,**

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та управління освітою,  
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця*

## **ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.: ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті виконано огляд дореволюційної історіографії щодо дослідження процесу підготовки вчителів на Вищих жіночих курсах в українських землях кінця ХІХ - початку ХХ ст. Проаналізовано загальні та профільні збірники документів, матеріали педагогічних з'їздів, які узагальнювали дослідження стану тогочасної освіти, історико-довідкові видання про навчальні заклади, історичні нариси, літописи, довідки, огляди окремих курсів та їхніх факультетів, статті педагогічної періодики та зроблено висновок, що узагальнювальних досліджень з історії Вищих жіночих курсів в українських землях цього періоду не було.

**Ключові слова:** Вищі жіночі курси; педагогічна освіта; дореволюційна історіографія.

**Постановка проблеми.** Соціально-економічні перетворення в сучасній Україні, створення національної системи освіти, обґрунтування її концепцій вимагають активних пошуків шляхів і способів удосконалення змісту педагогічної освіти, діяльності навчальних закладів педагогічного спрямування, що актуалізує потребу опрацювання та висвітлення позитивного досвіду минулого, ретроспективного аналізу педагогічних явищ і процесів. Особливий інтерес у процесі дослідження історії української освіти й педагогічної думки з урахуванням пріоритетів їх розвитку в різні історичні періоди становить ХІХ - початок ХХ ст. Це час духовно-культурного відродження українства, інтенсивного поетапного проведення освітніх реформ, розбудови і трансформації змісту, форм, моделей педагогічної освіти, появи нових типів державних і приватних навчальних закладів, у тому числі жіночих. Серед вищих жіночих навчальних закладів, що готували до вчительської професії, особливий науковий інтерес становить діяльність Вищих жіночих

курсів, не тільки тому, що це перші жіночі вищі навчальні заклади, але й тому, що за час свого існування вони сконцентрували у своїй роботі значний досвід підготовки вчительських кадрів. Це підтверджують численні наукові публікації ще сучасників процесу. Вищі жіночі курси, на яких здійснювалася педагогічна підготовка, розпочинають свою історію в українських землях з 1878 р. Їх було відкрито в Києві (1878 р., 1905 р., 1906 р., 1909 р.), Харкові (1907 р., 1909 р.), Одесі (1906 р.), Катеринославі (1916 р.), Ніжині (1916 р.). Випускниці історико-філологічних та фізико-математичних факультетів, котрі успішно витримали іспити при університетах, отримували дозвіл викладати в середніх навчальних закладах. На курсах працювали прогресивні викладачі, професори університетів, організовувалась науково-гурткова робота, виходили друком наукові видання. Становлення Вищих жіночих курсів, формування концептуальних основ їхньої діяльності, що характеризувалися надзвичайною гнучкістю й мобільністю навчальних пла-

нів і програм, оперативною реакцією на освітні та соціальні зміни, припало на кінець XIX - початок XX ст. - період піднесення української культури, накопичення прогресивних поглядів видатних представників науки і діячів освіти. Це визначило особливості підготовки вчителів на курсах, сприяло напрацюванню значного педагогічного досвіду, що сьогодні ще є не достатньо вивченим і актуалізує нашу розвідку.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** У розвитку історіографії проблеми можна виділити декілька етапів: дореволюційний, радянський і сучасний. Специфіка робіт дореволюційного періоду полягає в тому, що вони написані сучасниками - учасниками процесу створення Вищих жіночих курсів, і тому набувають особливої цінності як свідчення безпосередніх очевидців. До найбільш значущих робіт такого характеру можна віднести огляди історії і тодішнього стану окремих курсів, щорічні огляди викладання на факультетах; добре структуровані й насичені фактичним матеріалом історико-довідкові видання про навчальні заклади, що дозволяють дослідити соціально-економічні передумови, історію виникнення та діяльності окремих курсів, але без аналітичних узагальнень і наукових висновків (Д. С. Марголін, Г. А. Фальборк, В. І. Чарнолуцький, П. К. Шмулевич), тематичні збірники законів і розпоряджень (А. М. Лаурсон, Т. Г. Лубенець), матеріали періодики (М. Л. Песковський). Роботи радянського періоду фрагментарно висвітлюють окремі аспекти діяльності Вищих жіночих курсів, в основному в межах дослідження соціально-політичного розвитку інтелігенції, історії жіночої освіти. Це пояснюється браком навчальних закладів такого типу в структурі вищої освіти в радянські часи і як наслідок цього - інтересу до їхньої історії. При цьому дослідники дають позитивну оцінку діяльності таких початкових закладів, як тих, що сприяли демократизації студентства, якісним і кількісним змінам у підготовці фахівців (Е. Д. Днепров, С. Ф. Єгоров, В. Р. Лейкіна-Свірська, І. Г. Малинко, О. М. Титова, Н. А. Шип). Сучасні дослідники теж у межах своєї проблематики приділяють увагу вивченню педагогічних і соціальних аспектів Вищих жіночих курсів, інноваційної сутності, специфіки їх діяльності, ролі й місця в системі вищої освіти й розвитку суспільства (М. Д. Богачевська-Хом'як, І. І. Добрянський, О. О. Драч, О. Є. Іванов, Г. В. Касьянов, О. Ф. Коновалець, Д. Ю. Коржов, Н. М. Левицька, Є. І. Орлова, В. В. Павлова, О. Я. Пилипчук, В. В. Посталатій, Т. А. Удовицька, Л. П. Яресько). Отже, дослідники різних періодів зробили певний внесок у розробку проблеми. Проте історія виникнення і діяльність Вищих жіночих курсів педагогічного спрямування в українських землях комплексно не вивчалися.

При написанні статті ми поставили за мету здійснити історіографічний огляд праць дореволюційних авторів щодо історії, змісту, шляхів і способів педагогічної підготовки в діяльності Вищих жіночих курсів Наддніпрянської України в кінці XIX - на початку XX ст. Саме наукові розвідки цього періоду є найбільш суттєвими і стали підґрунтям для подальших досліджень.

**Виклад основного матеріалу.** Новостворені вищі навчальні заклади зазначеного періоду реєстрували свої статuti, положення, узгоджували навчальні плани і програми та інші документи у відповідних відділах Міністерства народної освіти й, безперечно, виконували його накази та розпорядження. Це стосується і Вищих жіночих курсів, а тому висвітленню теми допоможуть багатотомні видання Міністерства народної освіти: "Збірник постанов по Міністерству народної освіти" (1802-1904 рр.) [1] і "Збірник розпоряджень по Міністерству народної освіти" [2]. "Огляд законодавства

і перелік найважливіших розпоряджень відомства народної освіти" представлено й у фундаментальних працях С. В. Рождественського, зокрема в "Історичному огляді діяльності Міністерства народної освіти", укладеного 1902 р. [3, с. 10] та "Матеріалах для історії учбових реформ у Росії в XVII-XIX ст." 1910 р. [4].

Інтерес для дослідників мають профільні збірники документів. Щодо історії Вищих жіночих курсів - це систематичний звід законів, розпоряджень, правил, інструкцій "Вчительські товариства, класи, курси та з'їзди" Г. А. Фальборка та В. І. Чарнолуцького 1901 р. [5], зібрання чинних законоположень і розпоряджень про приватні навчальні заклади і домашнє навчання А. М. Лаурсона "Приватні навчальні заклади відомства Міністерства народної освіти" 1912 р. [6], "Закони про приватні навчальні заклади, класи і курси Міністерства народної освіти", зібрані Т. Г. Лубенцем 1915 р. [7]. Безперечно, на розвиток жіночої освіти впливали рішення педагогічних з'їздів. Перший Всеросійський з'їзд діячів товариств народних університетів та інших просвітницьких установ приватної ініціативи відбувся 1908 р. [8].

На основі офіційних документальних матеріалів та особистих вражень створені узагальнювальні дослідження стану тогочасної освіти А. Н. Куломзіна, Г. А. Фальборка, В. І. Чарнолуцького [9-11]. Останній ґрунтовно досліджував приватну ініціативу в справі народної освіти й зазначав, що приватні навчальні заклади виникають, коли "державні не задовольняють усіх потреб суспільства в освіті" [11, с. 2250]. Це стосується і Вищих жіночих курсів. Автори описують процес створення цих навчальних закладів, основні методи, форми організації навчального процесу, права та обов'язки викладачів та слухачок, матеріально-технічне забезпечення. У межах вивчення історії жіночої освіти в Росії досліджують деякі аспекти проблеми Н. Є. Зінченко [12] та Є. А. Лихачова [13].

Висвітлюють тему довідкові видання тогочасної доби. Фактичні відомості про історію і стан низки вищих жіночих навчальних закладів подає К. Р. Шохаль в історико-юридичному нарисі-довіднику "Вища жіноча освіта в Росії" 1910 р. [14]. Кілька видань витримало "Повне зібрання правил вступу і програм вищих, середніх і нижчих загальноосвітніх, середніх і профільних навчальних закладів Росії чоловічих, жіночих, урядових і приватних" Н. І. Воротицєва [15], довідкові книги П. К. Шмулевича [16], Д. С. Марголіна [17]. Останній подає структуру дореволюційної вищої освіти: академії, інститути, лицей, університети, вищі жіночі курси, консерваторії [17, с. 3]; аналізує розвиток вищої освіти для жінок; висвітлює соціально-економічні передумови виникнення Вищих жіночих курсів, роль вишівської професури в їх створенні й розвитку та інші загальні проблеми [17, с. 5-6]. Він також склав короткий історичний нарис Київських вищих жіночих курсів, у якому подається значний фактичний матеріал щодо історії виникнення й діяльності цього провідного навчального закладу [18].

Написані сучасниками (професорами, викладачами, чиновниками) історії окремих курсів та їхніх факультетів є найціннішими джерелами. Це в основному ювілейні видання, історичні хроніки, довідки, літописи, огляди з елементами аналізу й оцінки, що додає їм особливого значення. У них описується процес відкриття курсів, професорсько-викладацький склад, містяться дані про засновників і визначається внесок кожного з них у становлення й діяльність курсів; простежується процес формування матеріально-технічної бази, висвітлюються основні напрями, методи й форми організації навчального процесу, наводиться оцінка позиції Міністерства народної освіти стосовно діяльності курсів.

До найбільш значущих праць такого характеру можна віднести "Історичну записку і звіт про Київські Вищі жіночі курси за перше чотириріччя (1878-1882 рр.) 1884 р. [19], "Короткий огляд історії і сучасного стану Вищих жіночих курсів в Києві" 1913 р. [20], "Літопис вечірніх жіночих курсів А. В. Жекуліної" 1915 р. [21], "Вищі жіночі курси, засновані Спілкою взаємодопомоги трудящих жінок" 1912 р. [22] та інші [23-27]. Виходили друком статuti, правила Вищих жіночих курсів [28, 29]. Доповнюють ці праці історії окремих відділень, а згодом факультетів, у яких більш детально характеризується їхня діяльність. Наприклад, "Вищі жіночі курси в м. Києві: огляд викладання на 1916-1917 академічний рік по фізико-математичному відділенню" за 1917 р. [30], "Огляд викладання предметів по історико-філологічному факультету Харківських вищих жіночих курсів на 1916-1917 навчальний рік" 1915 р. [31].

Проблема підготовки вчителів у діяльності Вищих жіночих курсів знайшла місце й на сторінках періодичних видань того часу: "Журнал Міністерства народної освіти", "Вчитель і школа", "Вісник виховання", "Українське життя", "Російська школа" та ін. Публікувались закони Міністерства народної освіти та коментарі до них, що стосувались діяльності курсів [32], висвітлювались особливості загальноосвітньої та педагогічної підготовки [33], проведення екзаменів та інших форм контролю знань [34], діяльність філософського гуртка на Київських курсах, який очолював П. Я. Светлов [35], і навіть заходи щодо українізації процесу навчання й виховання курсисток [36] тощо. Цінність цих праць у тому, що вони містять фактичний матеріал, який не завжди зустрічається в архівних джерелах.

### Висновки

Аналіз дореволюційної літератури дає можливість зробити висновки, що узагальнюючих досліджень з історії Вищих жіночих курсів в українських землях цього періоду не було. Авторами зібрано значний фактичний матеріал, насичений елементами аналізу й оцінки щодо підготовки вчителів на курсах, підкреслювалося зростаюче суспільне значення вищої жіночої педагогічної освіти, виділялися її недоліки, пропонувалися шляхи вдосконалення. Водночас поданий матеріал, що висвітлює проблему частково, стосується лише окремих її аспектів. Перспективи подальших розвідок бачимо в розширенні кількості видань дореволюційного періоду, вивченні радянської та сучасної історіографії.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - СПб. : Тип. С. В. Балашева, 1864. - Т. 1: 1802-1825. - 1644 с.
2. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. - СПб. : Тип. Императорской АН, 1866. - Т. 1: 1802-1834. - 988 с.
3. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802-1902) / С. В. Рождественский. - СПб. : Изд-во Министерства народного просвещения, 1902. - 785 с.
4. Рождественский С. В. Материалы для истории учебных реформ в России в XVII-XIX веках / С. В. Рождественский. - СПб. : Общественная польза, 1910. - 397 с.
5. Фальборк Г. А. Учительские общества, классы, курсы и съезды. Систематический свод законов, распоряжений, правил, инструкций / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. - СПб., 1901. - 50 с.
6. Лаурсон А. М. Частные учебные заведения ведомства Министерства народного просвещения: Собрание действующих законоположений и распоряжений о частных учебных

заведениях и домашнем обучении / А. М. Лаурсон. - СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. - 338 с.

7. Лубенец Т. Г. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства народного просвещения / Т. Г. Лубенец. - К. : Изд. И. И. Самоненко, 1915. - 32 с.

8. Труды Первого Всероссийского съезда деятелей обществ народных университетов и других просветительских учреждений частной инициативы. - СПб. : Север, 1908. - 52 с.

9. Куломзин А. Н. Опытный подсчет современного состояния нашего народного образования / А. Н. Куломзин. - СПб. : Гос. тип., 1912. - 49 с.

10. Фальборк Г. А. Настольная книга по народному образованию / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. - СПб. : Тип. Б. М. Вольфа, 1904. - 2623 с.

11. Чарнолуцкий В. И. Частная инициатива в деле народного образования / В. И. Чарнолуцкий - СПб. : Тип. М. А. Александрова, 1910. - 195 с.

12. Зинченко Н. Е. Женское образование в России. Исторический очерк / Н. Е. Зинченко. - СПб. : Б. и., 1901. - 45 с.

13. Лихачева Е. А. Материалы для истории женского образования в России (1086-1886) / Е. А. Лихачева. - СПб. : Б. и., 1899. - 428 с.

14. Шохаль К. Р. Высшее женское образование в России. Историко-юридический очерк / К. Р. Шохаль. - СПб. : Б. и., 1910. - 150 с.

15. Полный сборник правил приема и программ высших, средних и низших общеобразовательных, специальных и профессиональных учебных заведений России мужских, женских, правительственных и частных на 1909-1910 уч. г. / [под ред. Н. И. Воронинцева]. - СПб. : Б.и., 1910. - 534 с.

16. Шмулевич П. К. Справочная книга для поступающих в высшие учебные заведения / П. К. Шмулевич. - СПб. : Тип. Первой артели, 1909. - 284 с.

17. Марголин Д. С. Справочник по высшему образованию. Руководство для поступающих во все высшие учебные заведения России / Д. С. Марголин. - К. : Сотрудник, 1911. - 507 с.

18. Марголин Д. С. Из прошлого Киевских высших женских курсов / Д. С. Марголин // Календарь и справочная книга г. Киева. - К., 1906. - С. 263-268.

19. Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878-1882 гг.). - К. : Б. и., 1884. - 23 с.

20. Краткий обзор истории и современного состояния Высших женских курсов в Киеве. - К. : Б. и., 1913. - 190 с.

21. Летопись вечерних женских курсов А. В. Жекулиной. - К. : Б. и., 1915. - 87 с.

22. Высшие женские курсы, учрежденные обществом взаимопомощи трудящихся женщин. Отчет за 1912 г. - Харьков : Тип. С. Иванченко, 1912. - 52 с.

23. Вечерние высшие четырехгодичные женские курсы в Киеве, учрежденные А. В. Жекулиной. - К. : Тип. Первой артели, 1907. - 27 с.

24. Высшие женские курсы в Киеве: Краткий обзор истории и современного состояния высших женских курсов в Киеве. - Саратов, 1915. - 35 с.

25. Высшие женские курсы, учрежденные обществом взаимопомощи трудящихся женщин. Отчет за 1914 г. - Харьков : Тип. С. Иванченко, 1914. - 55 с.

26. Высшие женские курсы, учрежденные обществом взаимопомощи трудящихся женщин. Отчет за 1915 г. - Харьков : Тип. М. Зильберберг, 1916. - 58 с.

27. Отчет о состоянии и деятельности Одесских высших женских курсов за 1911 г. - Одесса, 1912. - 30 с.

28. Устав Харьковских высших женских курсов. - Харьков : Печатник, 1908. - 8 с.

29. Правила о частных высших женских курсах Харьков-

ского общества взаимного вспомоществования трудящихся женщин. - Харьков : Б. и., 1916. - 12 с.

30. Высшие женские курсы в Киеве: обзор преподавания на 1916-17 ак. г. по физико-математическому отделению. - К. : Тип. А. Гросман, 1917. - 23 с.

31. Обзор преподавания по историко-филологическому факультету Харьковских высших женских курсов на 1916-17 уч. г. - Харьков : Труд, 1916. - 15 с.

32. Одобренный государственным советом и государственной думой Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства народного просвещения, не поль-

зующихся правами правительственных учебных заведений // Учитель и школа. - 1914. - № 17-18. - С. 56-66.

33. Губкин И. М. Общеобразовательная и педагогическая подготовка народного учителя / И. М. Губкин // Русская школа. - 1906. - № 10. - Октябрь. - С. 98-116.

34. Розанов Д. Экзамены в частных учебных заведениях / Д. Розанов // Вестник воспитания. - 1914. - № 10. - С. 47-69.

35. Университеты // Журнал Министерства народного просвещения. - 1916. - Январь. - Ч. 132. - С. 198-199.

36. С. А-вич. Об украинизации средней и высшей школы // Украинская жизнь. - 1912. - № 4. - С. 31-38.

**Ломако Людмила,**

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и управления образованием, Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, г. Винница*

### **ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ ЖЕНСКИХ КУРСОВ НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ в конце XIX - начале XX вв.: ДОРЕВОЛЮЦИОННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ**

В статье выполнен обзор дореволюционной историографии к исследованию процесса подготовки учителей на Высших женских курсах в украинских землях конца XIX - начала XX в. Проанализированы общие и профильные сборники документов, материалы педагогических съездов, обобщающие исследования состояния образования того периода, историко-справочные издания об учебных заведениях, исторические очерки, летописи, справки, обзоры отдельных курсов и их факультетов, статьи педагогической периодики и сделан вывод, что обобщающих исследований по истории Высших женских курсов в украинских землях этого периода не было.

*Ключевые слова:* Высшие женские курсы; педагогическое образование; дореволюционная историография.

**Lomako Lyudmyla,**

*PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Pedagogy and Management of Education Department, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia*

### **PREPARATION OF TEACHERS IN THE ACTIVITY OF THE HIGHER WOMEN'S COURSES OF THE NADDNIPRIANSKA UKRAINE AT the end of the XIX - the beginning of the XX centuries: THE PRE-REVOLUTIONARY HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

An overview of the pre-revolutionary historiography of the teacher training process at the Higher Women's Courses in the Ukrainian lands of the late XIX and early XX centuries shows that the authors collected significant factual and analytical material. The main issues that were in the center of attention of researchers were singled out, scientific works, which had not yet been the subject of special study, were involved in historiographic analysis. The research is based on the principles and methods of historicism, systemic nature, scientific objectivity, logical and historical unity. The article analyzes general and profile collections of documents, pedagogical congress materials, generalizations of the state of the then education, historical reference books on educational institutions, historical essays, chronicles, references, reviews of individual courses and their faculties, articles of pedagogical periodicals. The problem aroused interest among contemporaries. The researchers explain the increased emphasis on the rethinking of the importance of pedagogical education at that time, research and the search for effective ways and methods for its reform. The authors critically assessed the work of the Higher Women's Courses, identified shortcomings, offered their vision for organizing their activities. The material collected by the researchers of the pre-revolutionary period undoubtedly has a theoretical and practical significance, but it illuminates the problem in part, concerns only its individual aspects. A holistic system study of this topic was not conducted. Outside of the field of view of the researchers there were both the issues of organization of the educational process and the material and technical support of the Higher Women's Courses. The prospects for investigating the problem are seen in the expansion of the circle of authors of the pre-revolutionary period, the study of Soviet and modern historiography.

*Key words:* Higher Women's Courses; teacher education; pre-revolutionary historiography.

#### **REFERENCES**

1. Collection of decrees on the Ministry of National Education (1864), 1, Printing house of S.V. Balashev, St. Petersburg, 1644 p. (rus).
2. Collection of orders for the Ministry of Public Education (1866), 1, Printing house of the Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg, 988 p. (rus).
3. Rozhdestvensky, S.V. (1902), Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education (1802-1902), Publishing House of the Ministry of Education, St. Petersburg, 785 p. (rus).

4. Rozhdestvensky, S.V. (1910), Materials for the history of educational reforms in Russia in the XVII - XIX centuries, Public benefit, St. Petersburg, 397 p. (rus).
5. Falbork, G.A. and Charnolusky, V.I. (1901), Teacher societies, classes, courses and congresses. A systematic set of laws, regulations, rules, instructions, St. Petersburg, 50 p. (rus).
6. Laurson, A.M. (1912), Private educational institutions of the Ministry of Education: Collection of current regulations and orders on private educational institutions and home education, M. Stasyulevych Printing House, St. Petersburg, 338 p. (rus).
7. Lubenets, T.G. (1915), Law on Private Educational Institutions, Classes and Courses of the Ministry of Public Education, Publishing House I. I. Samonenko, Kiev, 32 p. (rus).
8. Proceedings of the First All-Russian Congress of People's Organizations of People's Universities and other educational institutions of private initiative (1908), North, St. Petersburg, 526 p. (rus).
9. Kulomzin, A.N. (1912), Experimental calculation of the current state of our public education, State Printing House, St. Petersburg, 49 p. (rus).
10. Falbork, G.A. and Charnolusky, V.A. (1904), Handbook on public education, Printing house B.M. Wolf, St. Petersburg, 2623 p. (rus).
11. Czarnolusky, V.I. (1910), Private initiative in the matter of public education, M.A. Alexandrov Printing House, St. Petersburg, 195 p. (rus).
12. Zinchenko, N. Ye. (1901), Women's Education in Russia. Historical sketch, St. Petersburg, 45 p. (rus).
13. Likhacheva, E.A. (1899), Materials for the history of women's education in Russia (1086-1886), St. Petersburg, 428 p. (rus).
14. Shohal, K.R. (1910), Higher female education in Russia. Historical and legal essay, St. Petersburg, 150 p. (rus).
15. Vorotintsev, N.I. (1910), Complete collection of rules for admission and programs of higher, secondary and lower general educational, special and professional educational institutions of Russia for men, women, government and private for the 1909 - 1910 academic year, St. Petersburg, 534 p. (rus).
16. Shmulevich, P.K. (1909), Reference book for enrolled in higher education institutions, Typography of the First Artel, St. Petersburg, 284 p. (rus).
17. Margolin, D.S. (1911), Handbook of Higher Education. Manual for applicants to all higher educational institutions of Russia, Employee, Kiev, 507 p. (rus).
18. Margolin, D.S. (1906), From the Past of the Kiev Higher Women's Courses, *Calendar and Reference Book of the City of Kiev*, Kiev, pp. 263-268 (rus).
19. Historical note and report on the Kiev Higher Women's Courses for the pen four years (1878-1882) (1884), Kiev, 23 p. (rus).
20. A brief review of the history and current state of the Higher Women's Courses in Kiev (1913), Kiev, 190 p. (rus).
21. Annals of evening women's courses A.V. Zhekulina (1915), Kiev, 87 p. (rus).
22. Higher women's courses, established by the society of mutual assistance of working women. Report for 1912 (1912), Printing House S. Ivanchenko, Kharkov, 52 p. (rus).
23. Evening higher four-year women's courses in Kiev, founded by A. V. Zhekulina (1907), Printing house of the First Artel, Kyiv, 27 p. (rus).
24. Higher Women's Courses in Kiev: A Brief Overview of the History and Current Status of Higher Women's Courses in Kiev (1915), Saratov, 35 p. (rus).
25. Higher women's courses, established by the society of mutual assistance of working women. Report for 1914 (1914), Printing House S. Ivanchenko, Kharkov, 55 p. (rus).
26. Higher women's courses, established by the society of mutual assistance of working women. Report for 1915 (1916), Printing House M. Zilberberg, Kharkov, 58 p. (rus).
27. Report on the status and activities of the Odessa Higher Women's Courses for 1911 (1912), Odessa, 30 p. (rus).
28. Charter of the Kharkov Higher Women's Courses (1908), Pechatnik, Kharkov, 8 p. (rus).
29. Rules on private higher women's courses of the Kharkov Society for the Mutual Assistance of Working Women (1916), Kharkov, 12 p. (rus).
30. Higher women's courses in Kiev: a review of teaching in the 1916-1917 academic year in the physics and mathematics department (1917), Printing house A. Grosman, Kiev, 23 p. (rus).
31. Review of teaching on the history and philology faculty of the Kharkov Higher Women's Courses for the 1916-1917 academic year, Labor, Kharkov, 15 p. (rus).
32. The Law on Private Educational Institutions, Classes and Courses of the Ministry of Public Education, non-eligible government educational institutions (1914) approved by the State Council and the State Duma, *Teacher and School*, 17-18, pp. 56-66 (rus).
33. Gubkin, I.M. (1906), General educational and pedagogical preparation of the national teacher, *Russian school*, 10, October, pp. 98-116 (rus).
34. Rozanov, D. (1914), Examinations in private educational institutions, *Bulletin of Education*, 10, pp. 47-69 (rus).
35. Universities (1916), *Journal of the Ministry of Education*, 132, January, pp. 198-199 (rus).
36. S. A-vich (1912), On Ukrainization of the secondary and higher schools, *Ukrainian Life*, 4, pp. 31-38 (rus).

© Ломако Людмила

Надійшла до редакції 25.09.2017